

Administrative and legal support for cyber socialization of minors

Адміністративно-правове забезпечення кіберсоціалізації неповнолітніх

Oksana Topchii

Key words:

socialization, juvenile cyber socialization, desocialization, administrative and legal support of information legal relations.

Ключові слова:

соціалізація, кіберсоціалізація неповнолітніх, десоціалізація, адміністративно-правове забезпечення інформаційних правовідносин.

Загальна постановка проблеми. Перетворення молодих громадян на повноцінних членів суспільства, які усвідомлено приймають норми і правила його життя, було і залишається однією з головних засад діяльності держави. Розвиток інформаційно-комунікативних технологій, активне входження Інтернет у повсякденність кожної людини порушили питання щодо поведінки, зокрема й правової, у віртуальному просторі, співіснування в новій для світової спільноти парадигмі. У зв'язку із цим настав час досліджувати не тільки соціалізацію, а й кіберсоціалізацію особистості та визначати роль державних інституцій у цьому процесі.

Аналіз публікацій. Питання щодо ролі інтернет-простору, зокрема, впливу віртуального середовища на особистість як члена певної спільноти, по своїй суті є комплексним, а тому досліджується фахівцями з різних галузей знань. Насамперед це питання всебічно розглядається філософами (Н. Вінер, І. Девтерров, О. Знамцева, А. Кусжанова, М. Носов, О. Романов), соціологами (С. Бондаренко, Д. Белл, П. Бергер, М. Кастельс, Т. Келер, Й. Масуда, А. Мудрик, Д. Соловйов, Ф. Фукуяма, О. Чистяков, П. Штомпка), політологами (А. Малькевич, А. Тихонов, М. Мовсисян), психологами (С. Беккер, Є. Горошко, Дж. Картрайт, Дж. Сулер), педагогами (Л. Астахова, О. Воїнова, О. Кузьміна, К. Музиченко, В. Плешаков) та ін. У публікаціях учених, що досліджують дану проблематику, стверджується, що віртуальний простір міцно й безповоротно посів значне місце в суспільстві, нерідко конкуруючи з реальним соціумом у впливі на систему цінностей, переконань особистості. Фактично, на сучасному етапі людина проходить два паралельні процеси: соціалізації та кіберсоціалізації. І ці процеси далеко не завжди є узгодженими і взаємоприйнятними.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Значні масиви наукової інформації, що накопичені з питань кіберсоціалізації особистості, на жаль, недостатньою мірою інтегровані вітчизняною юридичною наукою. Тому виникає потреба в проведенні окремого деталізованого розгляду даного питання.

Отже, **мета** статті полягає в дослідженні механізму адміністративно-правового забезпечення кіберсоціалізації неповнолітніх у парадигмі вітчизняної юриспруденції. Досягнення мети уможлиблюється за умови виконання таких **завдань**: 1. Визначення сутності й характерних ознак кіберсоціалізації, що можна кваліфікувати як юридично значущі. 2. Аналіз правових актів, які відображають механізми адміністративно-правового забезпечення кіберсоціалізації неповнолітніх. 3. Вироблення рекомендацій щодо вдосконалення наявної практики в досліджуваному напрямі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Оскільки ключовий термін обраної нами теми – «кіберсоціалізація» – складний за своєю словотворчою моделлю, є сенс розглянути сутність елементів, що його утворюють. Так, серед великої кількості дефініцій поняття «соціалізація» найбільш вдалим нам здається запропоноване М. Лукашевичем: це «процес становлення особистості як суспільної істоти, під час якого складаються різноманітні зв'язки особистості із суспільством, засвоюються орієнтації, цінності, норми, відбувається розвиток особистісних властивостей, формуються активність і цілісність особистості,

набувається соціальний досвід, що нагромаджений людством за весь період розвитку»¹. У науці усталеним є погляд, що первинна соціалізація особистості відбувається в сім'ї та школі, коли молода людина призивається до правил і норм існування в певному суспільстві. Вторинна соціалізація в традиційній формі здійснюється державою через діяльність органів влади, засобів масової інформації, різного роду заходи, що мають впливати на формування та розвиток громадянських якостей, законслухняності, правової свідомості.

Поява інтернет-середовища, без якого прийде повоління не уявляє свого існування, породила принципово новий процес, який дістав назву кіберсоціалізації. Цей термін уведений у науковий обіг 2005 р. В. Плешаковим, який тлумачив його як «процес якісних змін структури самосвідомості особистості та мотиваційно-споживчої сфери індивідуума, що відбувається під впливом і в результаті застосування людиною сучасних інформаційно-комунікаційних, цифрових і комп'ютерних технологій у контексті засвоєння й відтворення культури в рамках персональної життєдіяльності»². Віддаючи шану автору наведеного визначення, фундатору кіберонтологічної концепції розвитку особистості, ми, однак, не можемо погодитися з усіма положеннями запропонованої ним дефініції. По-перше, було б методологічною похибкою вважати, що даний процес відбувається спонтанно, сам собою, без участі зовнішніх чинників, зокрема, без репрезентації певних ідеологем, визначених критеріїв подачі матеріалу тощо. В умовах віртуального простору доволі складно відстежити всі потоки інформації, що можуть потрапити до поля зору неповнолітнього, проте держава законодавчо врегульованими засобами намагається забезпечити молоду людину від негативного впливу соціально шкідливих відомостей. Застосування інформаційно-комунікативних технологій не спроможне само собою забезпечити соціалізацію особистості. По-друге, на наш погляд, кіберсоціалізація не обмежується лише рівнем засвоєння й відтворення культури. Вона щільно пов'язана з мисленням, поведінкою, самореалізацією людини в масштабах певного соціуму, суспільства і держави.

Цікавою для наукової дискусії здається нам і позиція К. Музиченка, який зазначає: «З огляду на те, що кіберсоціалізація особистості відбувається здебільшого у вільний час, можна припустити, що особистість повільно, але впевнено деградує <...>»³.

Насамперед зазначимо, що процеси соціалізації, зокрема й кіберсоціалізації, у поняттєвому апараті науки завжди розглядаються в позитивній конотації. Якщо під час протидії між «добром і злом» виникають негативні тенденції, які ведуть до відчуження особистості від суспільства, протиправної поведінки, то вони позначаються терміном «десоціалізація». За аналогією можна говорити про введення до наукового обігу терміна «кібердесоціалізація» на позначення небажаних для суспільства змін у свідомості й поведінці певного суб'єкта інформаційних правовідносин. Далі. Кіберсоціалізація є процесом перманентним, вона відбувається весь час, а не тільки у вільний, особливо з урахуванням наявності в здобувачів освіти гаджетів і дівайсів, технічних засобів навчання, інформатизації освітнього процесу. Дійсно, під впливом новітніх технологій виникають зміни (нерідко не найкращі) у мисленневих процесах особистості. Зокрема, психологи відзначають так зване «кліпове» (фрагментарне, швидкоплинне) мислення в представників нової генерації. Змінюються погляди на засвоєння інформації, бо замість запам'ятовування все частіше підлітки звертаються в пошуку необхідних даних до мережі Інтернет. Трансформуються і процеси спілкування, з'являються нові його форми. Припинити чи заборонити це неможливо. Необхідно вибудовувати стратегії діяльності з розумінням динаміки змін і характеру процесів. Зокрема, що стосується кіберсоціалізації, то варто враховувати її бінарний характер. Для особистості вона є своєрідним інструментом когнітивізації з подальшою проєкцією на її соціальну, особливо правову поведінку. Для держави кіберсоціалізація є невід'ємним компонентом державної інформаційної політики, специфічним об'єктом правового регулювання. Гармонійне поєднання соціалізації та кіберсоціалізації неповнолітнього є запорукою подальшої розбудови в Україні громадянського суспільства, руху держави в руслі дотримання інформаційних прав людини, цивілізованих взаємовідносин з іншими країнами у віртуальному просторі, вільному від кібершпіонажу й хакерства.

Отже, держава не може бути осторонь цих процесів, а значить, у неї має бути чітко розроблений механізм забезпечення стратегічної спрямованості кіберсоціалізації. Принагідно зауважимо, що сам ключовий термін поки що є неологізмом, який функціонує здебільшого в науковій сфері і дотепер не легіти-

¹ Лукашевич М. Соціалізація: виховні механізми і технології: навч.-метод. Посібник. К.: ІЗМН, 1998. 112 с. С. 5

² Плешаков В. Теория киберсоциализации человека: моногр. / под общ. ред. А. Мудрика. М.: МПГУ; Homo Cyberus, 2011. 400 с. С. 4.

³ Музиченко К. Феномен кіберсоціалізації підростаючого покоління. Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. К., 2013. Вип. 14. С. 93–97.

мізувався. Консерватизм текстів законодавчих актів проявляється в тому, що усталені терміни права та суміжних наук потрапляють до мови закону з великим відставанням. Тому нерідкі ситуації, коли явище не просто існує, а потребує свого законодавчого закріплення, проте термін на його позначення в текстах не застосовується. За нашими спостереженнями, навіть термін «соціалізація» не став широко вживаним у нормативно-правових актах. Вперше він зафіксований у Рекомендаціях Комітету Міністрів Ради Європи «Про середню освіту» від 19 січня 1999 р.⁴, а відтоді застосований лише в шести документах. І річ тут не в слововживанні, а в тенденції: по суті це є свідченням того, що держава покладає процеси соціалізації особистості на суспільні інститути, сім'ю й окрему особу, а сама не акцентує на цьому належної уваги. На актуальність проблеми вказують широкі кола вчених, зокрема Л. Кривачук зазначає: «В умовах економічного, політичного й духовного відродження України відбуваються зміни в процесах становлення та розвитку молоді, зокрема, неповнолітніх, їх соціалізації, що вимагає пошуку нових підходів до здійснення державної політики в цій галузі»⁵

Що ж до кіберсоціалізації неповнолітніх, яка взагалі в такій номінації не фігурує в нормативних актах, то тут має бути вироблена загальнодержавна стратегія та проведена ревізія наявних підходів. З позицій адміністративно-правового забезпечення такий механізм, як нам здається, має діяти у двох напрямках: 1. Створення належних умов реалізації права неповнолітнього на релевантну для його віку інформацію, медіаосвіту, використання в процесі навчання інтерактивних технологій. 2. Упередження й протидія інтернет-загрозам, яким не може протистояти особа, що перебуває на етапі свого становлення.

Право на інформацію є одним із ключових прав особистості, закріплених в ч. 2 ст. 34 Конституції України.⁶ Воно реалізується через право кожного «вільно збирати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір»⁷. Водночас обмеження доступу до інформації, що може негативно впливати на неповнолітніх, експліцитно в тексті вказаної статті не висловлено. Обмеження прав передбачено лише інтересами національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку. Можна лише з великою долею вірогідності припускати, що процеси соціалізації та кіберсоціалізації неповнолітніх законодавцем включаються до категорії національної безпеки.

Аналіз текстів законодавчих актів дозволив констатувати, що сьогодні забезпечувальні функції щодо супроводження процесів кіберсоціалізації неповнолітніх априорі покладаються, насамперед, на такі центральні органи виконавчої влади, як: Міністерство освіти і науки, Міністерство інформаційної політики, Міністерство охорони здоров'я, Міністерство культури, Міністерство юстиції України. Охоронна функція в цій сфері має забезпечуватися такими суб'єктами: Міністерством внутрішніх справ, зокрема Національною поліцією України, Генеральною Прокуратурою України, Державним комітетом телебачення і радіомовлення України, Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення.

У період з 2004 по 2015 рр. діяла Національна експертна комісія з питань захисту суспільної моралі, яка мала узагальнювати практику застосування законодавства з питань, що належать до її компетенції, розробляти пропозиції щодо його вдосконалення та вносити їх на розгляд Кабінету Міністрів України.⁸ Можливо, діяльність даної комісії і була не настільки ефективною, як того потребувала практика, проте на теперішній час з її ліквідацією значною мірою ускладнилися процеси правового регулювання питань щодо негативного впливу на неповнолітніх соціально шкідливої інформації. Не до кінця відпрацювався й механізм призначення, проведення комплексних експертиз за участю фахівців із вікової психології, педагогів, культурологів із метою визначення ступеня прийнятності певних інформаційних продуктів для молоді та прогнозування можливих наслідків від сприйняття таких відомостей.

Доводиться також констатувати, що зараз немає чіткого уявлення про розподіл повноважень і функцій серед суб'єктів інформаційних правовідносин у сфері суспільно бажаної кіберсоціалізації молодого покоління, чіткого механізму координації діяльності центральних органів виконавчої влади.

⁴ Про середню освіту: Рекомендація № R (2) Комітету Міністрів Ради Європи від 19 січня 1999 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_738?find=1&text=%F1%EE%F6%B3%E0%EB%B3%E7%E0%F6%B3.

⁵ Кривачук Л. Державна молодіжна політика з питань неповнолітніх в Україні: державно-управлінський аспект. Львів: ЛДФА, 2009. 240 с. С. 10.

⁶ Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

⁷ Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

⁸ Положення про Національну експертну комісію з питань захисту суспільної моралі, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2004 р. № 1550. Втратило чинність відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 27 травня 2015 р. № 333. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1550-2004-п>.

У зв'язку з тим, що інформаційне законодавство ще й досі не консолідовано, основні норми, якими регламентуються вказані процеси, є розпорощеними в окремих законах, зокрема: «Про інформацію», «Про національну програму інформатизації», «Про концепцію Національної програми інформатизації», «Про телекомунікації», «Про друковані засоби масової інформації», «Про телебачення і радіомовлення», «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 рр.», «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», «Про ратифікацію Конвенції про кіберзлочинність», «Про захист суспільної моралі». Варто зазначити, що всі перелічені законодавчі акти ухвалювалися наприкінці 90-х – на початку 2000-х рр., а потім до них вносилися зміни і доповнення. У проекції на проблеми сьогодення, насамперед щодо кіберсоціалізації неповнолітніх, вони значною мірою втратили свою актуальність. Нове покоління мало дивиться телебачення і практично не читає традиційну пресу. Для нього основним джерелом інформації стає віртуальний простір, в якому набагато складніше відстежити контент, аніж у традиційних засобах масової інформації (далі – ЗМІ).

Особливо рельєфно звучення правових норм у ракурсі гарантування кібербезпеки неповнолітніх виявляється в Законі України «Про захист суспільної моралі»⁹. Беззаперечно, тут є ст. 7, яка передбачає захист неповнолітніх від негативного впливу продукції сексуального чи еротичного характеру. Проте неможливо зводити суспільну мораль лише до інформації, пов'язаної зі статевими відносинами. Поза увагою укладачів Закону залишилися такі соціально важливі аспекти, як спотворення системи цінностей, етики взаємовідносин, що виключає цькування й образу іншої особи (так званий булінг), припущення ксенофобії, сегрегації окремих верств населення, пропаганда індивідуалізму й егоцентризму, в якій не залишається місця для суспільних цілей, інакше кажучи, витіснення Я-ідентифікацією поняття «МІ-ідентифікація» тощо.

Значною подією, що мала докорінно змінити ситуацію в процесах кіберсоціалізації неповнолітніх, стало підписання Президентом України 16 травня 2017 р. Указу¹⁰, відповідно до якого в цілях національної безпеки запроваджено обмежувальні заходи (санкції) щодо окремих російських компаній, серед яких і соціальні мережі «ВКонтакте» і «Однокласники». Варто враховувати і той факт, що особливо популярна серед неповнолітніх «ВКонтакте» неодноразово включалася Управлінням торговельного представництва Сполучених Штатів Америки (далі – США) (USTR) у чорні списки піратських сайтів через порушення прав інтелектуальної власності, а також у зв'язку з можливістю завдання шкоди здоров'ю та безпеці користувачів, недостатністю гарантій недоторканості приватного життя користувачів.¹¹ Судові позови щодо незаконного розповсюдження контенту в зазначеній мережі до міжнародних судів подавали такі всесвітньо відомі компанії, як Sony, Warner, EMI та ін. Усе це є свідченням того, що вказана соціальна мережа кваліфікується як небезпечна не тільки Україною, а й іншими державами світу. Попри це, шлях заборон не завжди є дієвим інструментом для боротьби з деструктивними явищами. Подальший розвиток подій продемонстрував, що, за даними Liveinternet, 16 травня стало рекордним днем за показниками відвідування «ВКонтакте» – кількість користувачів зросла до 18 мільйонів.¹² Тож, враховуючи особливості вікової психології підлітків, можна констатувати, що соціальний ефект був зворотним. Після мітингів проти заборони «ВКонтакте», які пройшли майже в усіх мегаполісах України і основними учасниками яких стали старшокласники і студенти, користувачі винайшли технічні засоби для обходу блокування і, як і раніше, користуються сайтом. Тільки тепер компетентні органи не владні блокувати доступ неповнолітніх до інформації, що може спричинити десоціалізацію молоді особи. Одразу виникає комплекс технологічних, адміністративних, соціальних проблем.

Із цього випливає, що нерідко шлях заборон лише підігріває інтерес, а іноді й створює ажіотажний попит. Складність завдання полягає в застосуванні таких адміністративних заходів, які б забезпечували через сучасну медіапросвіту своєрідний «іммунітет» до сприйняття контенту, що може завдати шкоди неповнолітньому, розвивали його критичне мислення.

⁹ Положення про Національну експертну комісію з питань захисту суспільної моралі, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2004 р. № 1550. Втратило чинність відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 27 травня 2015 р. № 333. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1550-2004-p>.

¹⁰ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28 квітня 2017 р. «Про застосування персональних спеціальних та інших обмежувальних заходів (санкцій): Указ Президента України № 133/2017. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/1332017-21850>.

¹¹ 2014 Special 301 Report // Executive office of the President of the United States. URL: <https://ustr.gov/about-us/policy-offices/press-office/reports-and-publications/2014/2014-Special-301-Report>.

¹² В день блокування «ВКонтакте» став самым популярным интернет-ресурсом в Украине. URL: <https://ru.tsn.ua/ukrayina/v-den-blokirovki-vkontakte-stal-samym-populyarnym-internet-resursom-v-ukraine-predstavitel-vk-861137.html>.

Висновки. Дослідження адміністративно-правового забезпечення кіберсоціалізації неповнолітніх дозволило встановити, що, попри наявність суттєвого наукового масиву з філософських, соціологічних, психологічних, педагогічних аспектів проблеми, юридичні аспекти залишилися недостатньо розробленими. Констатується й відсутність цілісної дієвої концепції щодо супроводу органами виконавчої влади, іншими суб'єктами інформаційних правовідносин процесів кіберсоціалізації неповнолітніх, і розпорошеність норм права із цих питань у різних законодавчих актах. Виявлено деактуалізацію окремих законів у контексті гарантування інформаційної безпеки неповнолітніх і здійснення тактовного супроводу процесів соціалізації даної категорії в умовах віртуального простору. Підвищенню ефективності діяльності в зазначеному напрямі сприятиме не тільки консолідація інформаційного законодавства, вироблення чітких механізмів взаємодії між компетентними органами, а й урахування в адміністративно-правовій практиці рекомендацій фахівців у галузі вікової психології та педагогіки.

Анотація

Стаття присвячена вивченню стану адміністративно-правового забезпечення в Україні процесів кіберсоціалізації неповнолітніх. Проведено дослідження ключової термінології, її відтворення в нормативно-правових актах. Здійснений аналіз законів, які мають регламентувати призвичаєння молоді до норм і правил соціально бажаної поведінки в умовах інформаційного суспільства. Виявлено шляхи вдосконалення чинного законодавства в досліджуваній сфері.

Summary

The spread of new information technologies has caused the emergence of a fundamentally different social phenomenon – the cyber socialization of the individual. This phenomenon should be studied not only by sociologists, psychologists, educators, but also by lawyers. The author of the article defines the essence and identifies the characteristic signs of cybersocialization, which have significance in jurisprudence. The researcher analyzes the texts of the laws of Ukraine from the point of view of their orientation to the desired cybersocialization for society. Separately, he is studying the issue of administrative and legal support of information security for minors in the process of their cybersocialization. The results of the study clearly demonstrate that most of the laws in this area were adopted ten to fifteen years ago, and then additions and changes were made to them. Many of them are morally outdated and do not meet the requirements of the new time. In Ukraine there is no special law on the regulation of the processes of cyber socialization of minors. This is a reflection of the dominant concept of the state on the priority of civil society in this area. The researcher notes the absence of a coherent and effective concept of support by the executive authorities for the processes of cybersocialization of minors. The author suggests ways to increase the effectiveness of work in the field of public administration, namely: the consolidation of information legislation with the allocation of certain provisions on minors, the modernization of existing laws and by-laws, the introduction of a mechanism for coordinating the activities of authorized executive bodies.

Використана література:

1. Лукашевич М. Соціалізація: виховні механізми і технології: навч.-метод. посібник. К.: ІЗМН, 1998. 112 с.
2. Плешаков В. Теория киберсоциализации человека: моногр. / под общ. ред. А. Мудрика. М.: МПГУ; Homo Cyberus, 2011. 400 с.
3. Музиченко К. Феномен кіберсоціалізації підростаючого покоління. Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. К., 2013. Вип. 14. С. 93–102.
4. Про середню освіту: Рекомендація № R (2) Комітету Міністрів Ради Європи від 19 січня 1999 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_738?find=1&text=%F1%EE%F6%B3%E0%EB%B3%E7%E0%F6%B3.
5. Кривачук Л. Державна молодіжна політика з питань неповнолітніх в Україні: державно-управлінський аспект. Львів: ЛДФА, 2009. 240 с.
6. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
7. Положення про Національну експертну комісію з питань захисту суспільної моралі, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2004 р. № 1550. Втратило чинність відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 27 травня 2015 р. № 333. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1550-2004-п>.

8. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28 квітня 2017 р. «Про застосування персональних спеціальних та інших обмежувальних заходів (санкцій)»: Указ Президента України № 133/2017. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/1332017-21850>.
9. 2014 Special 301 Report // Executive office of the President of the United States. URL: <https://ustr.gov/about-us/policy-offices/press-office/reports-and-publications/2014/2014-Special-301-Report>.
10. В день блокування «ВКонтакте» став найпопулярнішим інтернет-ресурсом в Україні. URL: <https://ru.tsn.ua/ukrayina/v-den-blokirovki-vkontakte-stal-samym-populyarnym-internet-resursom-v-ukraine-predstavitel-vk-861137.html>.